

В. ДОРОШЕНКО.

Півтораєта лїт української полїтичної думки.

(Від скасування Гетьманщини до нашого часу).

Короткий історичний огляд.

Накладом „СОЮЗА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ“.

Відень, 1914.

З друкарні Мехітаристів у Відні, VII.

Торік минуло півтораста літ як скасовано Гетьманщину. Одним махом хотіла Катерина II „прибрати к рукам“ Україну, звівши її до ряду звичайної провінції російської імперії. Але всі пляни знівелювати Україну, вирвати з коренем самий спомин серед Українців про колишню волю, всякі змагання її повернути — пішли на марно.

„Не вмирає душа наша, не вмирає воля, і неситий не виоре на дні моря поля“ — сказав безсмертний Кобзарь. Всі заходи російського царизму, вся брутальна політика його супроти України не здолала ніколи задавити в Українцях змагання до волі, забути, „хто ми і чиї ми діти“.

150 літ минуло, як упала наша самостійність, і знову стаємо ми до бою, щоб її здобути. А за нами стоять цілі покоління дідів і прадідів наших, що плекали ту саму думку, бороли ся за неї і заповіли нам „вставати й кайдани порвати“.

Вже зараз по скасованню української автономії за Катерини II розпочинаєть ся визвольна боротьба українського громадянства за свободу рідного краю і йде безперервно аж до нашого часу.

Як ні приборкувано, як ні задобрювано українську старшину, все лишали ся серед української шляхти більші чи менші групи невдоволених, що тужили за минулою волею України й думали про її визволення. Почати треба з того гурта нашої лівобережної шляхти, котра вислала графа В. Капніста за кордон яко речника українських національних інтересів при європейських дворах.

І хоч ся спроба зеднати собі поміч Німеччини проти „росийської тиранії“ скінчила ся невдатно, хоч русифікація української інтелігенції по сій невдачі поступала, в міру запровадження на Україні загально-росийських порядків і устрою, що раз більше, проте й далі мрії про визволення України, думка про її незалежну самоуправу не зникають.

В початках ХІХ в. буяла ся думка серед Українців, що гуртували ся в масонських льожах, а згодом в товариствах декабристів. Великого дідича, маршалка шляхти, Лукашевича, обвинувачувано в тім часі в основанню *таємного товариства „визволення України“*.

В осени 1825 р. писав такий визначний український патріот, як М. Маркевич, до відомого росийського поета декабриста Рилеєва: „Ми не спустили ще з очей дій великих мужів України, в багатьох серцях не ослабла давня сила почувань і відданности вітчизні. Ви знайдете ще в нас живий дух Полуботка“.

Тогочасні літературні впливи з їх романтичними напрямками, збуджуючи чуття народности, не давали згаснути національним змаганням, а навпаки, ще зміцнювали політичну свідомість та заховували її „во время люте“.

Спадкоємцем ідей першого чвертьстоліття було згодом славетне *Кирило-методієвське Братство* (Шевченко, Костомарів, Гулак та інші), що мріяло про Україну як осібне державне тіло в загально-славянській федерації. Тяжка кара, яку завдав братчикам Микола І за їх „продерзностния мечтанія“, не викорінила з українського громадянства національно-визвольних ідей.

По кримській війні, коли повіяло новим духом в Росії, українство знову підносить голову. По більших містах повстають українські „*громади*“, в яких гуртують ся свідомі сини свого народу. З посеред них найбільш заслужили ся для розвитку української справи громади в Києві й Петербурзі. В них головно виробляла ся в тих часах українська думка.

Багато Українців, бажаючи скорішого розбиття російського абсолютизму, беруть активну участь — хто в польських повстаннях 1863 р. — хто в російських революційних організаціях, особливо в 70 рр. мин. століття.

В кінці 70-го і на початку 80 рр. проявляють ся серед української молодіжи сильні *радикально-політичні й соціально-революційні течії*, не без впливу почасти загально-російської революційної боротьби. Але коли загально-російські революційні організації були настроєні централістично, українські мріяли про зреформованне Росії на федеративних основах.

Виразником українського соціального й політичного радикалізму був у тім часі проф. Михайло Драгоманів. Примушений російським урядом покинути за свої українські симпатії рідну Україну, Драгоманів переїздить за кордон, щоб тим краще служити рідній справі. Звідусіль, де він ні був, й особисто, й через свої писання й видавництва, й через листування робить Драгоманів великий вплив на ціле українське громадянство, як на російській Україні, так і в Галичині, особливо на молодіж. Серед студентства повстають гуртки українських *соціалістів-федералістів*, котрі з часом прибирають і на Україні назву радикалів, відколи в Галичині засновується ся радикальна партія (в початку 90 рр. під безпосереднім впливом Драгоманова). „Драгоманівці“ протиставляють себе більш уміркованим народовцям, з котрих здебільшого складали ся згадані вище громади.

Та під сей час не було ще на російській Україні правдивої політичної партії, тільки напрями й течії, що вязали ся в поодинокі гурти.

Першою партією в повнім значінню сього слова, себто з відповідною програмою й організацією й плянвою роботою, була славнозвісна *Р. У. П. („Револуційна Українська Партія“)*, з іменем котрої звязані відомі селянські розрухи на Полтавщині 1902 р. й інші пізнійші революційні виступи (страйки, то що). Заснована вона була в 1900 р. Першою її

брошурою була „Самостійна Україна“, в котрій піднесено історичні права України на самостійне існування.

В Р. У. П. стирали ся й перехресчували ся різні впливи, як українські: „самостійницький“, виразом котрого була перша її брошура, й драгоманівський (Драгоманів, як відомо, стояв за автономію України в межах федеративно-зreformованої Росії), — так і російські: соціально-демократичний і соціально-революційний.

Р. У. П. завоювала собі загальні симпатії серед укр. молодіжи й невдовзі по всіх визначніших містах України повстали її комітети („вільні громади“), з „Центральним комітетом“ у Києві на чолі. Другою впливовою організацією в партії був її „Закордонний Комітет“ у Львові.

Р. У. П. розвинула живу й енергічну революційну роботу, котра дає їй поважне місце й в історії загально-російського революційного руху, не кажучи вже про український. Спеціально для українського руху — не лише революційного, а й загально-національного й культурного руху, — мала діяльність Р. У. П. просто таки величезне значіння: ся партія перша понесла в пирокі маси українські політичні гасла, перша почала в нечуванім перед тим розмірі їх організувати й керувати їх виступами на політичнім і економічнім ґрунті, перша широко розкинула поміж ними вільну, незалежну українську книжку, часопись, укр. відозви, не оглядаючись на люті цензурні закони, що сковували укр. друковане слово від 1876 р. Р. У. П., перша по Драгоманові, утворила для України політичну літературу, друкуючи її чи то за кордоном, чи то по своїх нелегальних друкарнях на Україні. В 1900—1905 рр. вона видала у Львові й Чернівцях цілий ряд брошур і листків. Крім того видавала Р. У. П. дві часописі „Працю“ і „Селянин“.

Р. У. П. розворушила й старіше укр. громадянство, внісши в укр. життє масу животворного оптимізму й енергії. Не буде се перебільшення, коли скажемо, що саме під впливом діяльності Р. У. П., за її прикладом, почало ся гуртування й інших укр. партій у Росії.

Р. У. П. в міру зросту і духової еволюції своїх членів, і сама розширяла ся, росла та еволюціонувала. Вже з самого початку серед неї були сильні впливи російської соціал-демократичної ідеології. З часом ці впливи значно зміцнили ся, хоч правда модифікуючи ся відповідно до осередку. Ці впливи були причиною розколу в партії і повстання двох нових партій. З одної сторони покинули Р. У. П. елементи, що на перший план висували національні змагання, з другої ті, що передовсім, під впливом загально-російських партій, вважали конечним головний натиск зробити не на спеціально укр. постуляти, а на задачі соціального й політичного перестрою Росії.

Перші дали початок т. зв. *„Українській Народній Партії“*, що виявила себе виданням кількох брошур і одного числа газети *„Самостійна Україна“* (в рр. 1902—1905). *„Укр. Нар. Партія“* не мала великого впливу серед громадянства й не здобула ся на ширші організації, однак вона має свою чималу заслугу в історії розвитку укр. національної свідомости саме тим, що виразно поставила чисто українські домагання в напрямі самостійности України.

Ліве крило, прилучивши ся в 1905 р. до російської соціал-демократії, зорганізувало ся в т. зв. *„Спілку“*, -краєву організацію українського сільського пролетаріату. На думку своїх проводарів *„Спілка“* мала свою роботу вести головно в області соціально-політичній, пристосовуючись до завдань загально-російської революції. Але на ділі й *„Спілка“* змушена була числити ся з українськими постулятами і подекуди навіть широко агітувала за автономією України. Та й по формі вона зоставала ся як ні як українською організацією і багато працювала серед українського сільського пролетаріату, для котрого багато зробила і між котрим мала чималий вплив і широкі звязки, про що свідчить вибір до 2-ої Думи від київської губ. кількох послів, кандидатів *„Спілки“*.

Більшість членів одначе лишила ся в Р. У. П., котра (рівночасно з виходом *„Спілчан“*) прийняла й офіційно соціаль-

демократичну програму й переіменувала ся в У. С.-Д. Р. П. („Українська Соціал-Демократична Робітничка Партія“).

На чолі програми У. С.-Д. Р. П. стоїть — Автономія України.

Виступ „Самостійників“ і „Спілчан“ не позбавив одначе Р. У. П. (тепер У. С.-Д. Р. П.) її домінуючого значіння серед української суспільности, головним чином розумієть ся молодіжи, — навпаки, вона й на далі застаєть ся сливе одинокою властителькою її дум і мрій.

Другою поважною українською партією стає *Українська Демократична Партія*. В ній зорганізувало ся головню старше покоління українських патріотів, котрому ліберальні повіви 1905 р. дали нарешті змогу легального виступу.

Ся партія повстала й зорганізувала ся досить швидко, користаючи з того, що скрізь на Україні були перед тим згадані вище безпартійні укр. „громади“.

Програма й тактика Української Демократичної Партії нагадує собою в загальних рисах програму російської конституційно-демократичної партії (т. зв. „кадетів“). Але українські демократи домагали ся — в противність до кадетів — федерації народів Росії і широкої автономії України. Невдовзі по своїм повстанню Українська Демократична Партія зєднала ся з близькою до себе радикальною групою і почала звати ся *Українською Демократично-радикальною Партією*. Радикальну партію, чи краще групу, утворила ще перед зорганізовуванням української демократичної партії радикально настроєна інтелігенція з покійним Грінченком на чолі, котра не могла погодити ся з соціал-демократичною програмою У. С.-Д. Р. П., а стояла ближше до ідеології російського радикального народництва, саме того його крила, що пізнійше зорганізувало ся в партію народних соціалістів. Члени сеї групи стояли свого часу під виразним впливом Драгоманова. В 1905 р. ся радикальна партія видала у Львові ряд нелегальних брошур, де між іншими подала свою плятформу. Не маючи одначе

більше сторонників рішили радикали обєднати ся з демократами.

В своїй діяльності українська демократично-радикальна партія часто йшла поруч з кадетами, між котрими мала як чисто товариські особисті звязки, так і організаційні, бо поодинокі члени її бували нераз одночасно членами конституційно-демократичної партії, а то й засідали в управах місцевих кадетських організацій, де обстоювали українські інтереси.

В політичній життю України Р. У. П. (чи У. С. Д. Р. П.) і У. Д. Р. П. відіграли велику роль. Властиво вони були головними виразницями поглядів і змагань свідомого українського громадянства у Росії. Інші напрями, хоч і нуртували серед нього, але не спромили ся зорганізувати ся в якусь сконсолідовану цілість. Так прим. поза окремими людьми, не було на Україні якогось поважнішого гурту консервативного напрямку. Праві елементи, о скілько вони були серед Українців, ніколи не виступали яко партія. Лише одиниці тягнули до російських октябристів, або інших їм подібних організацій.

Мало знаною була досі партія *українських соціалістів-революціонерів*. До неї увійшли поодинокі люде, що бувши Українцями симпатизували з програмою російських соціалістів-революціонерів. Дехто з них був в радикальній укр. партії, дехто належав з початку до російських соціалістично-революційних організацій, дехто стояв взагалі поза організаціями. Українська течія почала виявляти себе в російській партії соціалістів-революціонерів в 1905-6 рр.

Зміцнили її трохи також ті малочисленні Українці, що не погодивши ся з соціал-демократичною ідеологією покинули Р. У. П. (У. С. Д. Р. П.) і пристали до російських соціалістів-революціонерів, не змігши утворити окремої української соціалістично-революційної партії. В 1907 р. відбув ся установчий зїзд української соціально-революційної партії. Програма одначе не була принята, а тільки окремі пункти її були виложені в ряді відозв. Коли в 1908 р. розвязала ся так звана „Оборона

України^{*}, члени її пристали до українських соціалістів-революціонерів.

Зовнішнім проявом існування партії укр. соц.-рев. було видання за кордоном кількох перекладних брошур.

Отже в українськiм життi домінували майже виключно або українські демократи-радикали, або українські соціал-демократи. В 1905—1907 рр. в сих двох партіях зорганізовані були сливе всі свідомі українські елементи, як по містах, так і по селах. Особливо підчас виборчої кампанії до 1-ої і 2-ої Думи була помітна діяльність згаданих партій; на сей час припадає їх найбільш активна робота. Завдяки відносній змозі виступати більше-менше легально, обі сї партії розкидають свої організації по всій Україні, уряджують цілий ряд публичних зборів і віч, на котрих вияснюють українські постулати. Особливо піднести треба їх успішну агітацію за автономією України, коли цілий ряд віч виносив резолюції з домаганням автономії.

Завдяки сій роботі Українці мали в 1-ій і 2-ій Думі дуже значне представництво. Новоповстала преса також належала до сих партій, переважно до української демократично-радикальної партії.

Реакція, яка настала по розігнанню 2-ої Думи, брутально спинила отверту легальну роботу сих українських партій, але „ідеї не ловляться на багнети“: роботу їх з успіхом продовжувала до останніх часів молода преса, котра зостала ся майже одинокою звязуючою силою. Грубо спинивши політичне виявлення України на зверх, уряд не зміг спинити проте розбудженого життя: не вважаючи на всі перешкоди, в глибинах народніх йшов живий культурно-національний рух. Українство ширило ся стихійно і нестримано. В яку поважну силу зросло воно — свідчать відомі демонстрації з приводу заборони Шевченківських свят у Києві.

^{*} „Обороною України“ називала ся українська революційна організація, що ставляла собі революційно-військові цілі, але її діяльність виявляла ся лише в анархістичних виступах (експропріаціях).

Пережиті 1907—1914 роки внесли великі зміни в українське національне життя. Не тільки зросли кадри свідомого українського громадянства, але й сильно еволюціонувала українська громадська думка, зміцнівши під національним оглядом.

Відбула ся у нутрі українського громадянства велика „переоцінка всіх цінностей“. Линяли старі трафарети, старі божки почали тратити свою силу. Поволі, під впливом „поглядових лекцій“ життя, гасли надії на зрозумінне українських потреб і поміч їм з боку найбільших російських поступовців, у котрих що раз більш виразно виявляло ся „національне обличчє“. Серед Українців зростало переконання, що сї надії безпідставні, що в міру зросту української національної свідомости проти українства обєднуватиметь ся ціле російське громадянство без виїмку. Приклад Галичини, де проти українських національних домагань стоїть збитою лавою ціле польське громадянство — лише збільшував і уаргументовував се переконання.

Рівночасно значно зросли ряди українських патріотів. Крім молодих сил, що рік за роком збогачували сї ряди, вертало до українства багато зросийщених Українців, покидаючи російські шереги.

В партійнім життю ся духова еволюція українського громадянства, розумієть ся, не лишила ся без впливу. Тут також відбуваєть ся своя переоцінка, що потягла за собою цілий ряд переміщень, відповідно до пережитого й передуманого. Особливо се помітно на українській соціал-демократії, котра значно еволюціонувала. Багато з її членів позбули ся колишнього доктринерства, що спричинило взагалі порозумінне й консолідацію всієї української демократії.

Під старою фірмою Української соціал-демократичної робітничої Партії стоїть тепер лише невеличка група старших її членів, яка розвинула досить інтензивну легальну видавничу діяльність. Загал українських соціал-демократів працює поруч

з іншими елементами на широкій основі національного відродження.

Реакція, розбивши почасти старі партійні організації й позбавивши їх можливості легального самовиявлення, тільки сприяла сій консолідації і сьому зближенню.

В результаті зазначених причин повстали дві організації української демократії, передусім „Товариство українських поступовців“ (Т. У. П.). До сього Товариства належать крім українських демократів-радикалів також і бувші члени Р. У. П. відтак У. С.-Д. Р. П. Програма сього Товариства — спільна праця над виборенням для України прав у Росії і обстоювання та оборона існуючих придбань.

В політичній боротьбі шукає Т. У. П. собі союзників між созвучними елементами інших народностей. З огляду на те, що головний склад членів Товариства се українські демократи-радикали, ті звязки й відносини — особисті й організаційні, — які давнійше лучили українську демократію з російською кадетською партією, зістали ся й у Товариства. Вони ще навіть зміцніли, бо за сей час місцеві кадетські організації на Україні встигли значно пересякнути українськими симпатіями й українськими елементами.

В культурнім життю має Т. У. П. дуже велику заслугу. Взагалі легальна українська робота — літературна, економічна, тощо — йде головно під проводом Товариства українських поступовців.

Другою організацією є власне „Союз визволення України“. Думка заложити Союз бродила на Україні вже від кількох літ, а в головних своїх основах була обміркована ще в 1912 році. Союз об'єднує самостійницькі елементи на російській Україні, незалежно від партійних поглядів, і виступає під теперішню хвилю, як репрезентація національно-політичних і економічних інтересів українського народу в Росії. Політичним постулятом Союзу є державна самостійність України, а реалізацію своїх національних стремлень звязує Союз з розбиттям Росії у війні, розвиваючи в тім напрямі відповідну діяльність.
